საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია

ქართული ენციკლოპედიის ი. აბაშიძის სახელობის მთავარი სამეცნიერო რედაქცია

კალიგრაფია

კალიგრაფია, [ბერძნ. kalligraphia – ლამაზი ხელწერა (kallos–ლამაზი და grapho – ვწერ)], ლამაზად და მკაფიოდ წერის ხელოვნება.

კ-ის განვითარება დაკავშირებულია როგორც შრიფტისა და საწერი იარაღების ისტორიასთან, ისე - წერის ხელოვნების სტილისტურ ევოლუციასთან. ჩინეთისა და შორეული აღმოსავლეთის ქვეყნების კ-ში მთავარი ყურადღება ექცეოდა ემოციურ-სიმბოლურ მნიშვნელობას. ისლამურ ქვეყნებში კ. გამდიდრდა ორნამენტებით და სხვადასხვა სახის გამოსახულებებით. შუა საუკუნეებში კ-ის კერებს მონასტრები წარმოადგენდნენ. XV ს-იდან წამყვანი როლი ევროპულ კ-ში მხატვრებსა და გრავიორებს ეკუთვნოდა. ისინი აფორმებდნენ წიგნებს, ქმნიდნენ შრიფტს და ა. შ.

საქართველოში კ. ადრინდ. შუა საუკუნეებიდან განვითარდა. ლამაზი დაწერილობა ქართული ანბანის სამივე სახეობას – ასომთავრულს, ნუსხურსა და მხედრულს – ახასიათებს. დამწერლობის თითოეული სახეობა, მართალია, გრაფიკული თვალსაზრისით ერთმანეთისაგან განსხვავდება, მაგრამ თითოეულ მათგანს თავისი ესთეტიკური ხიბლი ახლავს. გადამწერლობა ძვ. საქართველოში ხელობად მიიჩნეოდა. გადამწერი ეტრატის შემქმნელთან, მომხატველთან, ამკინძავთან და მომჭედელთან ერთად ქმნიდა ხელნაწერი წიგნების უნიკალურ ნიმუშებს. V–XVIII სს-ში, სტამბების ჩამოყალიბებამდე, მხოლოდ ხელით გადაწერილი წიგნები ვრცელდებოდა.

შუა საუკუნეების საქართველოში წიგნებზე მოთხოვნილების ზრდამ განაპირობა (დროისა და მასალის ეკონომიის თვალსაზრისით) გამარტივებული წერისაკენ მისწრაფება.

საუკუნეების განმავლობაში იცვლებოდა დამწერლობის გრაფიკა. ასომთავრული შეცვალა ნუსხურმა, ხოლო ნუსხური – მხედრულმა. ამ საერთო გრაფიკულ განვითარებაში თუ ასომთავრულის ასოთა მოხაზულობა ხელის რამდენჯერმე აღებით სრულდებოდა, მხედრულში ისინი ერთიან კონტურს დაემორჩილა. ქართული ხელნაწერები იწერებოდა ჭილსა (პაპირუსზე) და ეტრატზე. XI ს-იდან ქაღალდის შემოღებამ (იგი ჭილსა და ეტრატზე უფრო იაფი იყო), გაზარდა წიგნების შექმნის შესაძლებლობა და დააკმაყოფილა მათზე მზარდი მოთხოვნილება.

მნიშვნელოვანია გადამწერ-კალიგრაფის როლი ხელნაწერი წიგნის მხატვრული არქიტექტონიკის ჩამოყალიბებაში. იგი არა მარტო ლამაზად წერდა ტექსტს, არამედ განსაზღვრავდა წიგნის ფორმატს, ხაზავდა სტრიქონებს ტექსტის დასაწერად, ტექსტს ფურცლებზე ორ სვეტად ან მთელ სიგანეზე ანაწილებდა.

ანდერძ-მინაწერების მიხედვით დამწერლობის თითოეულ სახეობას შესაბამისი ტერმინები გააჩნდა. სახელწოდება „ასომთავრული" დამწერლობის ამ სახეობას ეწოდა მოგვიანებით, როცა დიდი ზომის მთავრულმა ასოებმა ნუსხურისა და მხედრულის ტექსტებში აბზაცების დასაწყისები შეამკეს. გრაფიკულ სისტემაში მრგლოვანი ელემენტების სიმრავლის გამო ასომთავრულ დამწერლობას „მრგვალოვანიც" ეწოდა. ნუსხურ დამწერლობას „გაკრული" ეწოდა, ხოლო ჩვენი თანამედროვე დამწერლობა, რ-იც სამოქალაქო საქმეებისათვის იხმარებოდა, „მხედრულის" სახელწოდებით მოიხსენიება. ასომთავრულს და ნუსხურს „ხუცურსაც" უწოდებენ, რადგან მას ბერ-მონაზვნები იყენებდნენ.

ასომთავრული დამწერლობის ადრეული ნიმუშები V–VI სს-ით თარიღდება. ესენია პალიმფსესტური ხელნაწერები, რ-ზეც კალიგრაფი მონოქრომული ფურცლების ფონზე დიდი ზომის მთავრული ასოებით წერდა. ასოები სიტყვაში დაშორებული იყო. თითოეული მოხაზულობა, მკვეთრი და ნათელი, კვადრატშია ჩაწერილი. სტრიქონები ტექსტის საერთო აღქმაში ორნამენტულ ზოლებად იკითხება. ამის გამო მონუმენტური სახის დამწერლობა შემორჩა ეკლესიის ფასადებს, ფრესკულ წარწერებს, ხატებს. ისინი შორიდან ადვილად აღსაქმელი იყო.

ნუსხურმა დამწერლობამ დაარღვია ორხაზოვანი სისტემა. ასოთა მოხაზულობა ოთხხაზოვან სისტემაში გადანაწილდა, მარჯვნივ გადაიხარა და სიტყვებში მიჯრით დაიწერა. მხედრულმა დამწერლობამ გაამარტივა ასოთა მოხაზულობა, ისევ ოთხხაზოვან სისტემაში ჩაწერილი დარჩა და ვერტიკალს დაემორჩილა. იგი, ასომთავრულისაგან განსხვავებით, ხელის ერთი მოსმით შესრულდა. ხელნაწერები იწერებოდა ჭილზე, ტყავზე, ქაღალდზე, წარწერები სრულდებოდა ქვაზე, ლითონზე. უნდა აღინიშნოს, რომ საწერი მასალის გამოყენებამ ასოთა გრაფიკულ მოხაზულობაში განსხვავებები გამოიწვია. თუ ხელნაწერ ტექსტებს კალიგრაფი ასრულებდა ყალმით, რის გამოც ასოების მოხაზულობა იყო ნატიფი, ქვასა და ლითონზე წარწერები მაგარი იარაღით სრულდებოდა და

მოხაზულობებიც უფრო სქელი კონტურით იკვეთებოდა.

შუა საუკუნეების საქართველოში წიგნი ძვირად ფასობდა. ეს დამოკიდებული იყო გადამწერ-კალიგრაფთა ხელწერაზე, მათ მიერ ტექსტის რედაქტირებაზე. ისინი ზოგჯერ ხელნაწერის შემკულობასაც ასრულებდნენ. ოსტატები ხშირად არა მხოლოდ წერაში, არა-მედ მხატვრობაშიც იყვნენ განსწავლულნი.

ძველ ქართულ ხელნაწერთა ანდერძ-მინაწერების მიხედვით დღეს ჩვენთვის ცნობილია - მრავალი კალიგრაფის სახელი: იოანე ბერაი, იოანე ზოსიმე, გაბრიელ პატარაჲ, მიქაელ მოდრეკილი (ყველა X ს.), მიქაელი (IX ს.), ეფრემი (XIII– XIV სს.), ავგაროზ ბანდაისძე (XIV ს.) და სხვ.

მოგვიანო პერიოდის საქართველოში ჩამოყალიბდა კალიგრაფთა ოჯახები. ცნობილია მესხიშვილების, თუმანიშვილების, გაბაშვილებისა და სხვათა საგვარეულო დინასტიები. ამ ოჯახთა წარმომადგენლები ცნობილი სას. პირები იყვნენ. ისინი არა მარტო დიდებულ კალიგრაფ-ოსტატებად, არამედ მთარგმნელებად, პოეტებად, მხატვრებად და საგანმანათლებლო კერების ხელმძღვანელებად გვევლინებიან.

2010–15 წლებში ხელნაწერთა ეროვნ. ცენტრში მოეწყო ქართ. კალიგრაფიის საერთაშ. კონკურსი, რ-ის მიზანი იყო შუა საუკუნეების გადამწერ ოსტატთა ნიმუშების გაცნობა და მხედრულით შესრულებული ნამუშევრების საფუძველზე თანამედროვე წარჩინებულ შემოქმედ კალიგრაფთა გამოვლენა.

2016 იუნესკოს ეგიდით ქართ. სამსახოვანი ანბანი შეიტანეს არამატერიალური კულტ. მემკვიდრეობის სიაში, რასაც დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ქართ. დამწერლობის შესწავლისა და პოპულარიზაციის საქმეში.

ლიტ.: ბ ე რ ი ძ ე ვ., ძველი ქართველი ოსტატები, თბ., 1967; მ ა ჭ ა ვ ა რ ი ა ნ ი ე., გადამწერლობა შუა საუკუნეების საქართველოში, «ქართული კალიგრაფია», თბ., 2014; ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ივ., ქართული დამწერლობათა-მცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია, თბ., 1949.

ე. მაჭავარიანი